

STOICISM TOWARDS THE PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE UPBRINGING PROCESS

Stoicyzm wobec psychologicznych i pedagogicznych uwarunkowań procesu wychowania

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5144-9217> E-mail: marian.stepulak@o2.pl

DOI: <https://doi.org/10.62266/PK.1898-3685.2023.33a.01>

Wstęp

Współcześnie zauważa się wielkie zainteresowanie badaczy różnych dyscyplin naukowych zagadnieniem stoicyzmu. Szczególnie problematyka stoicyzmu pojawiała się w czasie pandemii COVID-19. Niektórzy stawiali wyraźną tezę: „W czasach pandemii stoicyzm jest tym, czego nam bardzo potrzeba”. Istota filozofii stoickiej tkwi w tym, iż cnota ma być pojmowana zgodnie z zasadami rozumu i umiejętności godzenia się z przeciwnościami losu. Postawa życiowa człowieka ma się charakteryzować równowagą duchową i umiejętnością zachowania spokoju.

Dużo miejsca w tym nurcie filozofii zajmowała problematyka szczęścia. Czynnikiem szczęścia są: a) kierowanie się rozumem i cnotą; b) dyscyplina moralna; c) równowaga ducha i odcięcie się emocji od zdarzeń zewnętrznych. Oprócz tego stoicy za ważny element filozofii uważali problematykę metafizyczną. W nauczaniu stoików ważne miejsce zajmował kult natury. Uważali oni, iż natura jest rozumna, harmonijna a przede wszystkim boska. Najważniejszym dobrem wewnętrznym jest cnota, która warunkuje szczęście i jest dobrem najwyższym i jedynym.

Kolejnym filarem stoicyzmu była logika. Logika pojmowana była jako nauka o logosie w obu wyrazowych znaczeniach: o rozumie i o mowie, czyli o znaku.

W drugiej części artykułu zostały podjęte zagadnienia związane ze specyfiką procesu wychowania. Będzie tam mowa o kierunkach wychowawczych oraz definicjach wychowania. Będzie też omówiony problem różnych rodzajów wychowania.

W ostatniej części artykułu naukowej refleksji zostanie poddana problematyka pedagogiczna i psychologiczna współczesnego wychowania w kontekście stoicyzmu. Na szczególną uwagę może zasługiwać odniesienie do wychowania Marka Aureliusza oraz innych stoików. Będą tutaj poruszane takie zagadnienia jak: życie człowieka, szczęście, obowiązek, zmiana, natura społeczna osoby, wychowanie poznawcze, człowiek doskonały, myślenie, sens życia czy odporność psychiczna.

1. Istota filozofii stoicyzmu

Pojęcie „stoicyzm” może być rozumiane w dwojaki sposób:

- kierunek filozoficzny zakładający, że cnota pojmowana jako życie zgodnie z zasadami rozumu i umiejętność godzenia się z przeciwnościami losu jest najwyższym dobrem;
- postawa życiowa charakteryzująca się równowagą duchową i umiejętnością zachowania spokoju w każdej sytuacji¹.

Za podstawowy synonim terminu „stoicyzm” uważa się pojęcie „spokój”. Twórcą filozofii stoickiej był Zenon z Kition (ok. 336-264) urodzony na Cyprze. Przeciwnościem stoicyzmu jest epikureizm, który pojawił się równocześnie ze stoicyzmem. Swoją szkołę Zenon założył w Atenach około 300 roku w bramie Malowanej, po grecku: *Stoa Poikile*; stąd nazwa: stoa, stoicy. Następcą Zenona był Kleantes z Assos (+232), który rozwinął uczuciowe i reli-

¹ ortograf.pl/słownik/stoicyzm, data dostępu, 2022-12-31, godz. 11.21.

gijne pierwiastki stoicyzmu. Kolejnym przywódcą stoików był Chryzyp z Soloj (+ ok. 205). Jego zasługą było to, iż całą naukę stoików ujął w system i bronił przed sceptykami (około 700 pism). Stoicyzm rozwinął przede wszystkim etykę, nawiązując bezpośrednio do cyników². W tym kontekście filozofia stoicka stanowiła jeden z kierunków w starożytnej Grecji, zakładający, że głównymi czynnikami szczęścia są: a) kierowanie się rozumem i cnotą; b) dyscyplina moralna; c) równowaga duchowa i odcięcie emocji od zdarzeń zewnętrznych³.

Wcześniej Sokrates wskazywał na ścisły związek szczęścia i cnoty: „Nie ma szczęścia bez cnoty”. „Cnota jest dostatecznym warunkiem szczęścia, dobrem najwyższym i jedynym”⁴.

W nauczaniu stoików wielkie znaczenie miał kult natury. Natura jest rozumna, harmonijna i przede wszystkim boska. Człowiek doskonały powinien dostosować się do tej powszechnej harmonii. „Poza cnotą i jej przeciwieństwem – złem, wszystko jest obojętne: bogactwo, siła, uroda, zaszczyty, nawet zdrowie i życie. Poza tym to wszystko powinno być obojętne i w tym znaczeniu, żeby nie pobudzało ani pożądania, ani wstrętu, w ogóle żadnych uczuć”⁵.

Stoicy cnotę odnosili nie tylko do konkretnego człowieka, ale i do całej społeczności. Wszyscy ludzie są uczestnikami jednej natury, częścią tego samego bytu, który jest boski⁶.

Obok poglądów etycznych stoików ważna jest problematyka metafizyczna. Stoicy głosili tezę, iż cały świat składa się tylko z jednego pierwiastka to jest z materii (monizm). Wszystkie ciała składają się z dwóch pierwiastków: biernego i czynnego, jakby z materii i formy. Forma to także materia, tylko bardziej subtelna. Jest jakby ogniem, ciepłym powietrzem – *pneuma*. *Pneuma* przenika całą bierną materię i każdą rzecz. W efekcie stoicyzm można by uznać także za idealizm. *Pneuma* może oznaczać również rozumność, sama zatem tworzy opatrność i los (fatum)⁷.

Trzecim filarem stoicyzmu była logika. Stoicy jako pierwsi użyli pojęcia „logika” na oznaczenie całości rozumowania. W obszarze logiki formalnej stworzyli drugą koncepcję obok koncepcji Arystotelesa. „Punktem wyjścia było przekonanie, że sąd (zdanie) stanowi nierozkładalną całość, nie należy go więc traktować jako połączenie terminów, jak to czynił Arystoteles. Nie termin, ale sąd należy uważać za jednostkę logiczną. W ten sposób zapoczątkowali zdaniowe traktowanie logiki”⁸.

Stoicyzm w swojej historii miał swoje trzy szkoły:

• Stoa stara – Zenona o bardzo surowej etyce. Do najbardziej znanych jego uczniów byli: Kleantes – po śmierci Zenona został kierownikiem szkoły stoickiej, gdyż najwierniej trzymał się doktryny swojego nauczyciela. Inny uczeń to Persajos z Kition – od 276 roku przed Chrystusem był doradcą króla Gonatosa w Pelli i dowódcą twierdzy wojskowej w Akrokorynie. Dionizy z Heraklei to kolejny uczeń – zanegował on tezę Zenona, że cierpienie i przyjemność są rzeczami obojętnymi. Aryston z Chios – oprócz wykładów Zenona z Kition słuchał również akademika Polemona z Aten, starał się łączyć ze sobą poglądy cyników i stoików. Sfajros z Bosforu został uczniem Zenona tuż przed jego śmiercią, dlatego kontynuował naukę u Kleantesa⁹.

² Cz. S. Bartnik, *Historia filozofii*, Standruk, Lublin 2000, s. 128.

³ Tamże, s. 129.

⁴ Tamże, s. 129.

⁵ Tamże, s. 129.

⁶ https://www.google.com/search?q=stoicyzm+spo%C5%82eczno%C5%9Bci&source=hp&ei=-zGwY5nvLouwrgT_9ZfQAw&iflsig=AJK0e8AAAAAY7BAC74B5eyqKzfBXmO0NQMI-Gr9vb, data dostępu, 2022-12-31, godz. 14.00.

⁷ Cz. S. Bartnik, dz. cyt., 2000, s. 129.

⁸ Tamże, s. 130.

⁹ R. M. Leszczyński, *Stoicy*, [w:] E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia katolicka*, T. XVIII, TN KUL, Lublin 2013, s. 967.

• **Stoa średnia** – III, II i I w. przed Chrystusem łagodzi wymagania etyczne i dopasowuje je do praktycznego życia codziennego i religijnego. Jednakże dużo wcześniej filozofię stoicką rozwinął i usystematyzował uczeń Kleantesa Chryzyp z Soloj, który został około 230-229 przed Chrystusem kierownikiem szkoły, dzięki niemu stoicyzm stał się filozofią popularną i bardzo wpływową. Jego uczniami byli m.in. Zenon z Tarsu, Diogenes Babilończyk i wielu innych¹⁰.

• **Stoa młodsza** – I i II w. po Chrystusie – zainteresowania wyłącznie etyczne i mądrości życiowe. Do tego okresu można zaliczyć filozofów rzymskich, takich jak: Aeneas Seneka (+ 65 po Chrystusie), Epiktet z Frygii (wyzwoleniec) (+ 130) i cesarz Marek Aureliusz (121-180) – autor *Rozmyślań*. Stoicy Szkoły Młodszej w poglądzie na świat skłaniali się do dualizmu (duch i materia) i do spirytualizmu¹¹.

Powstanie stoicyzmu było związane ze zmianami politycznymi, które pojawiły się w związku z wielkimi podbojami Aleksandra Wielkiego.

2. Specyfika procesu wychowania

Wychowanie można rozumieć jako finalny wytwór i dzieło rozwojowego procesu wychowawczego. Wychowanie jest procesem długotrwałym i ciągnącym się przez całe życie (*lifelong education*). Podobnego określenia używają psychologowie odnosząc się do rozwoju człowieka. Mówią oni bowiem o psychologii biegu życia, tzn. od momentu poczęcia, aż do naturalnej śmierci. Wychowanie jest procesem, który tworzy łańcuch kolejnych zmian o charakterze ilościowym i jakościowym. W efekcie powstaje ciągły jednokierunkowy ruch. Kierunek rozwoju wychowawczego ma trzy fundamentalne możliwości:

- rozwój wzwyż do ideału nowego człowieka. Św. Tomasz z Akwinu nazywa to „ekstazą w górę”, posuwającą się po stopniach cnoty aż do heroizmu;
- rozwój utrzymujący się na konkretnym osiągniętym poziomie swoich potencjalności;
- rozwój w dół, czyli proces „wykolejenia”, prowadzący do alienacji rozwojowej, a więc do wynaturzenia człowieka i do jego dysfunkcji¹².

Można mówić o czterech grupach definicji wychowania. S. Kunowski wymienia następujące:

- prakseologiczne, które podkreślają znaczenie oddziaływania wychowawców wobec wychowanków (G. Kerschensteiner, J.F. Herbart);
- ewolucyjne, akcentujące proces jednostkowego rozwoju, osobę wychowanka i jego aktywność (pedagogika eksperymentalna, J. Dewey);
- sytuacyjne, eksponujące rolę bodźców środowiska wychowawczego, traktujące wychowanie jako relację interpersonalną i wielopłaszczyznowy proces (O. Decroly, P. Petersen);
- adaptacyjne, które podkreślają znaczenie skutków i wytworów wychowania, z którymi utożsamiane jest wychowanie jako adaptacja do życia w społeczności (E. Durkheim, F. Znaniecki)¹³.

Uważa się, iż normalnym zjawiskiem w wychowaniu jest rozwój o charakterze ewolucyjnym dotyczący powolnego rozwijania się osoby ludzkiej w ten sposób, że każdy następny stan staje się coraz bardziej doskonały i dojrzały od poprzedniego. Tego rodzaju kierunek rozwoju nazywamy progresją. „Stanowi ona przedmiot ogólnej pedagogiki praktycznej jako nauki stosowanej”¹⁴.

¹⁰ Tamże, s. 967-968.

¹¹ Cz. S. Bartnik, dz. cyt, 2000, s. 130.

¹² super – przedszkolak.pl/istota-wychowania-hltn, data dostępu, 2023-01-02, godz. 19.55.

¹³ S. Kunowski, *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wyd. Salezjańskie, Warszawa 1996; A. Salamucha, *Definicje wychowania w literaturze pedagogicznej*, „Roczniki Nauk Społecznych KUL”, z. 2, t.32, s. 31-43.

¹⁴ Tamże.

Współcześnie zauważa się również u młodzieży zjawisko, polegające na tym, że młodzież zdrowa i normalna w aspekcie fizycznym i psychicznym nie tylko zatrzymuje się w swym rozwoju, ale zaczyna cofać się w sferze intelektualnej, społecznej, moralnej, religijnej i duchowej¹⁵.

W literaturze przedmiotu podaje się różne rodzaje wychowania. Ze względu na wiek wychowanka wyróżnia się wychowanie dzieci, młodzieży, dorosłych i ludzi starszych. Płeć organizuje nie tylko seksualne, ale przede wszystkim osobowe wychowanie dziewcząt i kobiet oraz chłopców i mężczyzn. Wychowanie środowiskowe dotyczy małżeństwa i rodziny, zorganizowanych grup społecznych (harcerstwo, wolontariat, zespoły artystyczne, sportowe, religijne). Wychowanie instytucjonalne dokonuje się w takich placówkach jak: żłobek, przedszkole, szkoła, uczelnia, uniwersytet trzeciego wieku, dom dziecka, ośrodek wychowawczo-opiekuńczy, warsztaty terapii zajęciowej czy świetlice środowiskowe. Ze względu na aspekt wyróżnia się takie dziedziny wychowania integralnego, jak: wychowanie fizyczne (sportowe) i zdrowotne, umysłowe, moralne, społeczne (obywatelskie) i patriotyczne, estetyczne, seksualne, religijne (chrześcijańskie). Zwracając uwagę na ideę jako naczelną kategorię religijną czy filozoficzną, można wyróżnić wychowanie religijne, chrześcijańskie, katolickie, protestanckie, prawosławne, a także świeckie, laickie, ateistyczne, a nawet anarchistyczne¹⁶.

3. Pedagogika i psychologia współczesnego wychowania w kontekście stoicyzmu

Bardzo istotnym źródłem odnoszących się do późnego stoicyzmu są „Rozmyślenia” autorstwa Marka Aureliusza. Składają się one z 12 ksiąg, w których można by odnaleźć myśli odnoszące się do wychowania w rozumieniu współczesnej pedagogiki i psychologii.

W pierwszej księdze Autor składa podziękowanie wielu osobom w kontekście wychowawczym. Wśród nich jest Wychowawca i Ojciec: „Wychowawcy – że nie stałem się ani Zielonym, ani Niebieskim, ani zwolennikiem Okrągłych, ani Długich”¹⁷. „Ojcu – łagodność i niewzruszone trwanie przy sądzie wydanym po dokładnej rozwadze. I obojętność wobec tak zwanych zaszczytów. I pracowitość, i wytrwałość”¹⁸.

Marek Aureliusz odnosi wychowanie do procesu życiowego: „Długość życia ludzkiego – to punkcik, istota płynna, spostrzeganie – niejasne, zespół całego ciała – to zgnilizna, dusza - wir, los – to zagadka, sława – rzecz niepewna”¹⁹. Do tego odnosi się rada życiowa Aureliusza: „Nie marnuj pozostającej ci części życia na rozmyślenia o innych, jeżeli to nie ma związku z jakąś sprawą użyteczności publicznej”²⁰. Druga rada brzmi w sposób następujący: „Podobny bądź do skały, o którą się ciągle fale rozbijają. A ona stoi, a koło niej usypiają bałwany wody”²¹. Można dodać, iż człowiek, który chce żyć po stoicku musi żyć dobrze i szczęśliwie – musi koncentrować się na tym, co do nas zależy²².

Marek Aureliusz twierdzi, iż droga dobrego wychowania daje człowiekowi poczucie szczęścia: „Zawsze masz możliwość żyć szczęśliwie, jeśli pójdziesz dobrą drogą i zechcesz dobrze myśleć i czynić”²³. „Zdolność życia najszczęśliwszego tkwi w duszy, byle człowiek

¹⁵ Tamże.

¹⁶ M. Łobocki, *W poszukiwaniu skutecznych form wychowania*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990; M. Nowak, *Teorie i koncepcje wychowania*, WAiP, Warszawa 2008; A. Maj, *Wychowanie*, [w:] *Encyklopedia Aksjologii Pedagogicznej*, K. Chałas (red.), A. Maj, Polskie Wyd. Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 1368. 1371-1372(s. 1368-138); Stepulak M. Z. (red.), *Specyfika wychowania w systemie rodzinnym*, Innovatio Press Wyd. Naukowe Wyższe Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2013.

¹⁷ M. Aureliusz, *Rozmyślenia*, Helion, Gliwice 2016, Księga I, nr 5, s. 8.

¹⁸ Tamże, Księga I, nr 16, s. 11.

¹⁹ Tamże, Księga II, nr 17, s. 23.

²⁰ Tamże, Księga III, nr 4, s. 27.

²¹ Tamże, Księga IV, nr 49, s. 47.

²² P. Stankiewicz, *Sztuka życia według stoików*, Grupa Wydawnicza Foksal Sp z o.o., Warszawa 2021, s. 72.

²³ Tamże, Księga V, nr 34, s. 61.

był obojętny wobec spraw obojętnych”²⁴. W innym miejscu dodaje: „Szczęście życia – to widzieć, czym rzecz każda jest jako całość, co jest je tworzywem, a co przyczyną; i z duszy całej iść drogą sprawiedliwości i prawdy! A cóż zatem pozostaje, jak nie korzystanie z życia, gdy jedno dobro z drugim sprzężesz tak, że nie pozostanie nawet najmniejszej przerwy?”²⁵.

Seneka zaś mawiał, iż: „ (...) do tego, by żyć szczęśliwie, nie potrzeba wielkiego zasobu środków. Każdy jest w stanie uczynić siebie szczęśliwym”²⁶. Według stoików łatwo jest stać się człowiekiem szczęśliwym i łatwo szczęśliwym pozostać²⁷.

Przypomina równocześnie jak w samowychowaniu ważne jest spełnianie codziennych obowiązków: „Niech ci to nie sprawia różnicy, czy na mrozie lub upale spełniasz swój obowiązek ani czy śpiący, czy dostatecznie wyspany, ani czy cię ganią, czy chwalą, ani czy na śmierć się narażasz lub na coś innego”²⁸. W czasie naszego krótkiego życia wiele się dzieje. „Pomyśl, ile to spraw cielesnych i zdarzeń psychicznych dzieje się równocześnie u każdego z nas w tym samym króciuchnym czasie”²⁹. Dalej Aureliusz przekazuje rady, tak ważne w wychowaniu: „Utrzymaj się skromnym, dobrym, szczerym, poważnym, naturalnym, w umiłowaniu sprawiedliwości, bogobojności, bądź życzliwy, miły, wytrwały w pełnieniu obowiązków”³⁰.

Marek Aureliusz w procesie wychowania podkreśla znaczenie zmiany: „Boją się ludzie przemiany. A co może się dziać bez przemiany?”³¹.

Wielki filozof zwraca uwagę na to, iż człowiek posiada naturę społeczną oraz posiada zdolność opierania się pokusom. „Cechą więc przewodnią ustroju człowieczego jest dążność do życia społecznego, drugą zaś zdolność oporu wobec podnieć zmysłowych”³². Kroczenie dobrą drogą wychowania daje zadowolenie wewnętrzne. „Wszelkie stworzenie czuje zadowolenie wewnętrzne, gdy idzie dobrą drogą”³³. Właśnie w takim doświadczeniu jest miejsce na radość. „Cieszy się człowiek, gdy czyni to, co jest właściwe człowiekowi”³⁴.

Aureliusz w oryginalny sposób pisze o wychowaniu poznawczym człowieka: „Co hamuje odczuwanie zmysłowe, jest złe dla natury zwierzęcej. Co hamuje popęd, jest również złe dla są dla niego złe. Tak samo więc i to, co hamuje rozsądek, jest złe dla natury obdarzonej rozsądkiem”³⁵. Do tego filozof-stoik dodaje: „Powinno się nie tylko współoddychać powietrzem otaczającym, ale i współrozumnym być z rozumem, który wszystko przenika”³⁶. W sposób wyżej wymieniony filozof odnosi się do sztuki życia, nabytej w procesie wychowania. „Sztuka życia według stoików jest uniwersalna, sprawdza się niezależnie od tego, jaką wizję świata przyjmujemy”³⁷.

Ciekawe są rady Marka Aureliusza na temat człowieka doskonałego jako owocu wychowania: „Człowiek doskonały odchodzi spośród ludzi, nie zmazawszy się ani kłamstwem, ani obłudą, ani rozpustą, ani pychą”³⁸. Filozof do opisu człowieka doskonałego wychowaw-

²⁴ Tamże, Księga XI, nr 16, s. 142.

²⁵ Tamże, Księga XII, nr 29, s. 156.

²⁶ L. A. Seneka, *Dialogi*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1963; L. A. Seneka, *Pisma filozoficzne*, tom II, Warszawa 1965.

²⁷ P. Stankiewicz, dz. cyt., 2021, s. 473.

²⁸ M. Aureliusz, dz. cyt., Księga VI, nr 2, s. 64.

²⁹ Tamże, Księga VI, nr 25, s. 68.

³⁰ Tamże, Księga VI, nr 30, s. 69.

³¹ Tamże, Księga VII, nr 18, s. 80-81.

³² Tamże, Księga VII, nr 55, s. 87.

³³ Tamże, Księga VIII, nr 7, s. 94.

³⁴ Tamże, Księga VIII, nr 26, s. 98.

³⁵ Tamże, Księga VIII, nr 41, s. 101-102.

³⁶ Tamże, Księga VIII, nr 54, s. 105.

³⁷ P. Stankiewicz, dz. cyt., 2021, s. 423.

³⁸ M. Aureliusz, dz. cyt., Księga IX, nr 2, s. 110.

czo dodaje konkretne nazwy: „Dając sobie takie nazwy: dobry, skromny, prawdziwy, rozumny, zrównoważony, wielkoduszny, bacz, by cię nie przemianowano”³⁹.

Przypomina również o dyscyplinie myślenia: „W pracach nie być niedbałym, w rozmowie nie przelatywać z przedmiotu na przedmiot ani w wyobrazeniach nie błąkać się, ani w duszy nie być raz na zawsze zasklepionym, ani nie wpadać w zamęt, ani w życiu nie czuć braku czasu wolnego”⁴⁰. Człowiek doskonały to również człowiek wykształcony. „Daj, co chcesz, odbierz, co chcesz”. A przemawia tak nie dlatego, że jest zuchwały, lecz że jest jej posłuszny i zgodnie z nią myślący”⁴¹.

W tym kontekście można powiedzieć, iż nie ma stoicyzmu bez racjonalnego myślenia i logiki w codziennej aktywności, a szczególnie w wychowaniu. W duchu stoicyzmu osoba nie robi nic bez sensu⁴². W niektórych podejściach sens życia rozumiany jest jako siła motywacyjna związana z prawidłowym rozwojem osoby, realizacją jej możliwości⁴³.

Zdaniem stoików nasz sens życia wzmacniany poprzez wychowanie dotyczy pozbawienia się lęku przed śmiercią. „Jedyną pewną rzeczą w życiu jest śmierć, a bać się jej – to gwarancja, że będziemy nieszczęśliwi (...). Trzeba tylko odrzucić niepotrzebne lęki: czeka nas wtedy wielkie wyzwolenie”⁴⁴.

Jeżeli człowiek pragnie zwiększyć swoje szanse na spokojną i dobrą śmierć, musi pamiętać o podstawowej stoickiej zasadzie, w myśl której nie należy przejmować się tym, na co nie mamy wpływu⁴⁵.

Wychowanie w duchu stoickim prowadzi do kształtowania wysokiej odporności psychicznej. Są to uniwersalne reakcje, które można uznać za typowe dla naszego gatunku. „Jednak jeśli rozejrzemy się wokół, zauważamy, że niektórzy szybko wracają do równowagi, bo problemy wcale ich z niej nie wytrącają. Takie osoby sprawiają wrażenie silnych, a nawet bohaterskich”⁴⁶.

Stoicy proponowali wiele technik. Jedną z nich była technika zmieniania perspektywy czy przewidywania najgorszego, co może się wydarzyć. Ciekawą stoicką techniką był codzienny rachunek sumienia. Oprócz tego stoicy praktykowali technikę przeglądu zdarzeń poprzez przygotowywanie się na to, co ma nadejść⁴⁷.

Ważną techniką wychowawczą i edukacyjną w stoicyzmie jest obserwacja. Polega ona na tym, iż człowiek przyjmuje punkt widzenia kogoś z zewnątrz i przyswaja go sobie jako sposób na to, aby bardziej obiektywnie przyglądać się temu, co robimy i dążyć do wyższych standardów⁴⁸.

Istotne dla osobowego rozwoju jest towarzystwo innych osób. Ważne jest tutaj pewne wskazanie: „Obcuj z tymi, którzy potrafią cię poprawić. Przyjmuj tych, których sam możesz

³⁹ Tamże, Księga X, nr 8, s. 126.

⁴⁰ Tamże, Księga VIII, nr 51, s. 104-105.

⁴¹ Tamże, Księga X, nr 14, s. 1299

⁴² P. Stankiewicz, dz. cyt., 2021, s. 101.

⁴³ M. Z. Stepulak, *Sens życia*, [w:] *Encyklopedia Aksjologii Pedagogicznej*, K. Chałas, A. Maj (red.), Polskie Wyd. Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 1051; K. Popielski, „Sens” i „wartość” życia jako kategorie antropologiczno-psychologiczne, [w:] K. Popielski (red.), *Człowiek - pytanie otwarte*, K. Popielski (red.), RW KUL, Lublin 1987, s. 107-139; K. Popielski, *Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia*, RW KUL, Lublin 1993; A. Adler, *Sens życia*, PWN, Warszawa 1986; V. E. Frankl, *Wola sensu*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2010.

⁴⁴ P. Stankiewicz, dz. cyt., 2021, s. 268.

⁴⁵ W. B. Irvine, *Wyzwanie stoika*, Insignis, Kraków 2020, s. 208.

⁴⁶ Tamże, s. 49; Epiktet, *Diatryby. Encheiridion dodaniem fragmentów oraz Gnomologium Epiktetowego*, PWN, Warszawa 1961.

⁴⁷ W. Farnsworth, *Jak Praktykować stoicyzm*, Helion, Gliwice 2022, s. 177-178.

⁴⁸ Tamże, s. 180.

uczynić lepszymi. Odbywa się to na zasadzie wzajemności, przy czym ludzie, którzy pouczają innych, równocześnie uczą się sami”⁴⁹.

Innym ważnym elementem edukacji i wychowania jest proces przyswajania nauk. „Podobnie jak wełna wciąga niektóre barwniki od razu, a niektórymi innymi nasiąka dopiero po wielokrotnym moczeniu i gotowaniu, tak też umysły, kiedy zetknęły się z innymi naukami, natychmiast je opanowują”⁵⁰.

W tym kontekście można podkreślić, iż powyższe wskazania wychowawcze i edukacyjne proponują pewne rozwiązania, które są bardzo aktualne we współczesnej rzeczywistości.

Wnioski

Pedagogiczne i psychologiczne uwarunkowania współczesnego wychowania wobec stoicyzmu prowadzą do wysunięcia następujących wniosków:

1. Stoicy proponują koncentrację w duchu tego, aby żyć dobrze i szczęśliwie.
2. Mimo, iż stoicyzm powstawał w kręgu religii pogańskiej i głosił monizm, dawał inspirację dla nowej religii – chrześcijaństwa.
3. Według Marka Aureliusza droga dobrego wychowania daje każdemu człowiekowi poczucie szczęścia.
4. Stoicy zachęcają do samowychowania i wypełniania codziennych obowiązków.
5. W pracy samowychowawczej ważna jest świadomość jedności i powszechności w świecie.
6. W procesie rozwojowym człowieka istotne jest pojęcie zmiany.
7. Zdaniem stoików człowiek posiada naturę społeczną.
8. Zdaniem Aureliusza ogromne znaczenie ma wychowanie i rozwój poznawczy.
9. Owocem wychowania powinien być człowiek doskonały.
10. Stoicy podkreślają znaczenie dyscypliny myślenia.
11. Sens życia stanowi podstawowy wymiar egzystencji i aktywności codziennej osoby ludzkiej.
12. Wychowanie w duchu stoickim prowadzi kształtowania wysokiej odporności psychicznej.
13. Według stoików istnieją pewne techniki wychowania, do których m.in. można zaliczyć takie jak: obserwacja, towarzystwo innych osób, przyswajanie nauk.
14. Efektem wychowania powinna być nie tylko wiedza, ale również mądrość.

Streszczenie:

W pierwszej części artykułu została podjęta kwestia filozofii stoicyzmu. Filozofia ta odwoływała się do takich czynników jak: a) kierowanie się rozumem; b) dyscyplina moralna; c) równowaga duchowa i odcięcie emocji od zdarzeń zewnętrznych. W nauczaniu stoików ogromne znaczenie miał kult natury. W wymiarze metafizycznym stoicy głosili tezę, iż cały świat składa się tylko z jednego pierwiastka, to jest z materii. Innym wymiarem stoicyzmu była logika. Stoicyzm w swojej historii miał swoje trzy znaczące szkoły: a) stoa stara Zenona z Kition; b) stoa średnia, której przedstawicielem był Kleantes a potem jego uczeń Chryzyp z Sołoj; c) stoa młodsza z jej takimi przedstawicielami jak: Aenneas Seneka, Epiktet z i cesarz Marek Aureliusz.

Druga część artykułu odnosi się do specyfiki wychowania. Kierunek rozwoju wychowawczego zakłada trzy możliwości: a) rozwój wzwyż; b) rozwój utrzymujący się; c) rozwój w dół. Można mówić o czterech grupach definicji wychowania: a) prakseologiczne; b) ewolucyjne; c) sytuacyjne; d) adaptacyjne. Istnieje przy tym kierunek inwolucyjny lub inaczej en-

⁴⁹ Tamże, s. 183.

⁵⁰ Tamże, s. 185; Z. Zaborowski, *Notatnik psychologa*, Eneteia, Warszawa 1999.

tropiczny, wsteczny. Zostały również wymienione różne rodzaje wychowania. Droga dobrego wychowania daje człowiekowi poczucie szczęścia. Stoicy podkreślają znaczenie samowychowania. Zdaniem tego kierunku człowiek posiada naturę społeczną. Owocem wychowania powinien być człowiek doskonały. Stoicy podkreślali duże znaczenie myślenia i jego dyscypliny. Ostatecznym efektem wychowania ma być nie tylko wiedza ale również mądrość.

Słowa kluczowe: dobro, harmonia z naturą, sens życia, stoicyzm, szczęście, wychowanie.

Summary:

Stoicism towards the psychological and pedagogical conditions of the upbringing process

The first part of the article deals with the philosophy of stoicism. This philosophy referred to such factors as: a) being guided by reason; b) moral discipline; c) spiritual balance and cutting off emotions from external events. The cult of nature was of great importance in the teaching of the Stoics. In the metaphysical dimension, the Stoics preached the thesis that the whole world consists of only one element, i.e. matter. Another dimension of Stoicism was logic. In its history, Stoicism had three significant schools: a) the old stoa of Zeno of Kition; b) the middle stoa, whose representative was Cleanthes and then his student Chrysippus of Soloj; c) the younger stoa with such representatives as: Aeneas Seneca, Epictetus and Emperor Marcus Aurelius.

The second part of the article refers to the specificity of upbringing. The direction of educational development assumes three possibilities: a) upward development; b) sustained development; c) downward development. There are four groups of definitions of upbringing: a) praxeological; b) evolutionary; c) situational; d) adaptive. There is also an involitional or entropic, reverse direction. Different types of education are also mentioned. The path of good upbringing gives a person a sense of happiness. The Stoics stress the importance of self-education. According to this direction, man has a social nature. The fruit of education should be a perfect man. The Stoics emphasized the importance of thinking and its discipline. The ultimate effect of education is not only knowledge but also wisdom.

Key words: goodness, harmony with nature, meaning of life, stoicism, happiness, upbringing.

Bibliografia:

1. Adler A., *Sens życia*, PWN, Warszawa 1986.
2. Aureliusz M., *Rozmyślenia*, Helion, Gliwice 2016.
3. Bartnik Cz. S., *Historia filozofii*, Standruk, Lublin 2000.
4. Epiktet, *Diatryby. Encheiridion dodaniem fragmentów oraz Gnomologium Epiktetowego*, PWN, Warszawa 1961.
5. Farnsworth W., *Jak Praktykować stoicyzm*, Helion, Gliwice 2022.
6. Frankl V. E., *Wola sensu*, Wyd. Czarna Owca, Warszawa 2010.
7. Irvine W. B., *Wyzwanie stoika*, Insignis, Kraków 2020.
8. Kunowski S., *Podstawy współczesnej pedagogiki*, Wyd. Salezjańskie, Warszawa 1996.
9. Leszczyński R. M., *Stoicy*, [w:] E. Gigilewicz (red.), *Encyklopedia katolicka*, Tom XVIII, TN KUL, Lublin 2013, s. 967.
10. Łobocki M., *W poszukiwaniu skutecznych form wychowania*, Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990.
11. Maj A., *Wychowanie*, [w:] *Encyklopedia Aksjologii Pedagogicznej*, red. K. Chałas, A. Maj, Polskie Wyd. Encyklopedyczne, Radom 2016, s. 1368-1380.
12. Nowak M., *Teorie i koncepcje wychowania*, WAiP, Warszawa 2008.

13. Popielski K., „Sens” i „wartość” życia jako kategorie antropologiczno-psychologiczne, [w:] K. Popielski (red.), *Człowiek - Pytanie otwarte*, K. Popielski (red.), RW KUL, Lublin 1987, s. 107-139.

14. Popielski K., *Noetyczny wymiar osobowości. Psychologiczna analiza poczucia sensu życia*, RW KUL, Lublin 1993.

15. Salamucha A., *Definicje wychowania w literaturze pedagogicznej*, „Roczniki Nauk Społecznych KUL”, z.2, t.32, s. 31-43.

16. Seneka L. A., *Dialogi*, Instytut Wydawniczy PAX, Warszawa 1963.

17. Seneka L. A., *Pisma filozoficzne*, tom II, Warszawa 1965.

18. Stankiewicz P., *Sztuka życia według stoików*, Grupa Wydawnicza Foksal Sp z o.o., Warszawa 2021.

19. Stepulak M. Z. (red.), *Specyfika wychowania w systemie rodzinnym*, Innovatio Press Wyd. Naukowe Wyższe Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2013.

20. Stepulak M. Z., *Sens życia*, [w:] *Encyklopedia Aksjologii Pedagogicznej*, K. Chałas, A. Maj (red.), *Polskie Wyd. Encyklopedyczne*, Radom 2016, s. 1051-1057.

21. Zaborowski Z., *Notatnik psychologa*, ENETEIA, Warszawa 1999.

Netografia:

1. ortograf.pl/słownik/stoicyzm, data dostępu, 2022-12-31, godz. 11.21.

2. https://www.google.com/search?q=stoicyzm+spo%C5%82eczno%C5%9Bci&source=hp&ei=zGwY5nvLouwrgT_9ZfQAw&iflsig=AJiK0e8AAAAAY7BAC74B5eyqKzfBXmO0NQMI-Gr9vb, data dostępu, 2022-12-31, godz. 14.00.

3. super – przedszkolak.pl/istota-wychowania-.html, data dostępu, 2023-01-02, godz. 19.55.